

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VII

БРОЈ 7

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR VII
VOLUME 7

Accepted on December 25th 2018, at the 10th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2019

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VII

БРОЈ 7

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности
од 25. децембра 2018. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2019

© Српска академија наука и уметности, 2019

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртном броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
6. II 2018 – 18. XII 2018.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручна сарадница
Биљана Јоцић

САДРЖАЈ

<i>Српски молићвеник. Сјоменица Милану Решетару : 1512–1942–2012 / уредници Јасмина Грковић-Мејмор, Виктор Савић</i>	<i>11</i>
<i>Чудојворна икона у Византији / Бојан Миљковић ; уредник Љубомир Максимовић</i>	<i>27</i>
<i>Зборник радова Визанџолошкој инстџијугуџа. Књ. 53 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крсмановић</i>	<i>27</i>
<i>Миранџи у Европи 21. века : зборник радова са научној скуџа одржаној 5–6 маја 2017. / уредник Тибор Варади = <i>Migrants in 21st century Europe : proceedings of the international conference held on 5–6 May 2017 / editor Tibor Várady</i></i>	<i>41</i>
<i>Сџановање Рома у Србији : сџање и изазови / уредници Тибор Варади, Злаџа Вуксановић-Маџура</i>	<i>41</i>
<i>Живој и дело српских научника. Књ. 11–15 / уредник Владан Д. Ђорђевић</i>	<i>55</i>
<i>Lives and work of the Serbian scientists : [book of abstracts] / editor Vladan D. Đorđević</i>	<i>55</i>
<i>Криџичко издање дела Иве Андрића. Коло 1, књ. 1–5 / уредник Зориџа Несџоровић</i>	<i>79</i>
<i>Помени давних сеоба : знамења српске џовеснице / Динко Давидов</i>	<i>97</i>

Слободан Јовановић : теорија / Борис Милосављевић ; уредник Душан Т. Бајиковић	105
Даворин Јенко : (1835–1914) : прилози за културу сећања / уредник Капарина Томашевић	121
Јосип Славенски : (1896–1955) : поводом 120. годишнице рођења композитора / уредница Ивана Мерић	121
Дан Библиотеке САНУ посвећен Алекси Шантићу (1868–1924–2018)	139
Сиси и људи : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади	159
Пуи у јуче : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади	159
Глас одељења историјских наука САНУ : (посвећен академику Милораду Екмечићу) / уредник Михаило Војводић . . .	177
Grid-side converters control and design : interfacing between the AC grid and renewable power sources / Slobodan N. Vukosavić	185
Речник српскохрватској књижевној и народној језика. Књ. 20, Пејојодан – јојдео / [уредници Даринка Горјан Премк ... и др.]	201
Хиландарски зборник. Књ. 14 / уредник Мирјана Живојиновић	217
Косовско-метохијски зборник. 7 / уредник Михаило Војводић	217
Словенска терминологија данас / уредници Предрај Пиер, Владан Јовановић	233
Еколошки и економски значај фауне Србије : зборник радова са научној скуја одржаној 17. новембра 2016. / уредник Рамила Пејановић	251
Култура, основа државној и националној идентитетја : зборник радова са научној скуја одржаној 24. и 25. новембра 2016. године / уредник Александар Косић	269

<i>Економија : запоуленоси и рад у Србији у 21. веку : зборник радова са симпозијума одржаног 4. и 5. децембра 2017. / уредник Александар Косић</i>	269
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	287

Хиландарски зборник. Књ. 14 / уредник Мирјана Живојиновић. – Београд : САНУ, 2018

Косовско-метохијски зборник. 7 / уредник Михаило Војводић. – Београд : САНУ, 2017

Поздравна реч: академик Љубомир Максимовић, потпредседник САНУ

Говорили: академик Мирјана Живојиновић
академик Михаило Војводић
дописни члан САНУ Миодраг Марковић

У Београду, уторак 6. новембар у 13 часова

ДВА ПОЕТСКА ПОГЛЕДА У ПРОШЛОСТ

Поштовани Председниче и остали часници, академици и сви присутни, оглашавам почетак четрнаесте овогодишње Трибине Библиотеке САНУ, посвећене новим књигама *Хиландарској зборника* и *Косовско-метохијској зборника*. Оба зборника с научним и уметничким темама годинама објављују два надлежна одбора Академије. Када би оваква и сродна издања читали људи који дају примедбе, видели би да је већ урађено оно што траже. Данас ће бити саопштене нове чињенице о томе, о доследном изучавању хиландарских и косовско-метохијских дубоких векова и свега у њима што је национално добро, прворедно и јединствено.

А писац, по природи ствари, мисли да је умесно да на овом почетку каже барем једну од почетних реченица житија које је написао Растко Немањић:

„Дошавши, пак, у лов господин наш и самодржац, владар све Српске земље, Стефан Немања, ловљаше овде, и допаде се њему да у пустом овом овде месту подигне манастир овај, на покој и умножење монашког чина“.

Тамо је Хиландар и данас.

И можда је потребно, у времену које није превише окренуто поезији, поновити познате стихове Милана Ракића од пре стотинак година:

„Данас нама кажу, деци овог века,

Да смо недостојни историје наше...“, с одговором:

„Добра земљо моја, лажу!“, у песми „На Газиместану“.

Овако се говори у поетском заносу, у сенци историје, а данас ћемо слушати реч историчара, научну реч, тако што ће поздрав казати академик Љубомир Максимовић, потпредседник САНУ, потом уредници два зборника академик Мирјана Живојиновић и академик Михаило Војводић, а онда дописни члан САНУ и редовни професор Филозофског факултета Миодраг Марковић.

(Реч уредника)

М. В.

Мирјана Живојиновић

О ВЕЧНОМ ХИЛАНДАРУ

Подсетили бисмо се да је Хиландарски одбор, основан 1966. године, већ исте године објавио прву књигу *Хиландарској зборника*, како би резултати проучавања свеобухватне прошлости Хиландара и других светогорских манастира били стављени на увид јавности. До поменутих резултата долазило се, а и данас се долази, на основу „историјских и правноисторијских докумената, рукописа различите садржине, на пр. књижевних списа, црквено-музичког стварања, теолошких и других списа, потом споменика архитектуре, хиландарског и светогорског уметничког стваралаштва, етнографског материјала и грађе из материјалне културе уопште“.

Настојали смо да и овај 14. *Хиландарски зборник* својим прилозима одговори циљевима оснивача Хиландарског одбора. Зборник садржи 13 прилога на које ћемо се колега Миодраг Марковић и ја укратко осврнути.

У првом чланку „Настанак завршног дела Савиног *Житија Свештој Симеона* у светлости Хиландарског рукописа број 387“ архиман-

дрит Тихон, игуман манастира Студенице, изнео је резултате до којих је дошао проучавањем грчких преписа и српскословенских превода Студитове проповеди која се чита у првој недељи Великог поста. Аутор је најпре закључио да се сви грчки преписи те беседе разликују од српскословенских превода у одељку којим се он посебно бавио, што значи да они нису настали на основу истог предлошка; затим, да је рукопис „Хиландар 387“ имао исти, или њему веома сличан предлошак, који је користио и Свети Сава у писању завршног дела *Житија Свѣтѣої Симеона*. Игуман Тихон указује на важност тог рукописа за утврђивање Студитових поука у садржини српскословенске рукописне традиције.

У раду „Помињу ли се игумански манастири у *Хиландарском ѿиѿику*“ Виктор Савић је указао на спорно место у 13. глави *Хиландарскої ѿиѿика*. Поређењем са *Студеничким ѿиѿиком* и веома сложенем лингвистичком анализом придева „игумански“, аутор је показао да није реч о „игуманским манастирима“, него о „манастиру“ и „игуману“. Тиме је исправио у досадашњим преводима *Хиландарскої ѿиѿика* реченицу 13. главе, доказавши да уместо „игумански манастири“ треба превести, цитирам да „манастир и игуман уживају исто поштовање као и други царски манастири и игумани“.

Већ наслов рада Владимира Вукашиновића „Рукописни служабници Библиотеке манастира Хиландара као извори за реконструкцију развоја српског богослужења од XIII до XIX века“ говори о његовој садржини. Аутор даје осврт на рукописе и кодексе који се и данас чувају у манастирској библиотеци и који су коришћени у богослужењу. Од посебног су значаја запажања аутора о српско-атоској редакцији превода *Дијатаксиса* патријарха Филотеја Кокина и њеном утицају на рукописну традицију у старим штампаним издањима 16. и 17. века.

У раду на енглеском језику „Појам и подела ‘ствари’ у средњовековном српском праву“ Срђан Шаркић, на основу података дипломатичких извора, даје осврт на речи под којима се у средњовековном српском праву подразумевао термин „ствари“. Тако указује на више значења термина „добитак“, расправља о подели ствари на „покретне“ и „непокретне“; даје осврт на „ствари у промету“; такође објашњава и појам „бестелесних ствари“ под којима се подразумевају одређена права. У документима, нарочито Архива манастира Хиландара, она су означена термином „правине“, које власник има над наслеђеном или стеченом имовином.

Документима Архива светогорских манастира, као најважнијег и најпоузданијег извора за проучавање његове прошлости, нарочито за настанак и развитак манастирског властелинства, посвећена су три рада.

Први, на енглеском језику, Бугарина Кирила Павликијанова, под насловом „Средњовековни словенски Архив светогорског манастира Кастамонита и документа великог челника Радича,“ садржи критичко издање са коментарима осам сачуваних докумената издатих између 1429. и 1433. године. Они се односе на властелинство великог челника Радича, једног од најзначајнијих људи Српске деспотовине у првим деценијама 15. века. Реч је о Радичевим прилагањима светогорском манастиру Кастамониту, захваљујући којима је постао други ктитор тога манастира, у коме се замонашио и упокојио. Као додатке Павликијанов издаје друга четири, од осам поменутих докумената, о Радичевим прилагањима светогорским манастирима Ватопеду и Светом Павлу, као и својој задужбини манастиру Светог Ђорђа у Враћевшници.

За разлику од средњовековних грчких докумената Архива манастира Хиландара, који су у прошлом веку издавани почевши од 1911. године, са издавањем хиландарских грчких докумената из поствизантијског времена, у Београду се почело тек 2015. године. Имајући у виду значај тих докумената за историју манастира Хиландара, као и осталих светогорских установа, у Хиландарском одбору смо основали пројекат њиховог издавања. Руководилац и једини носилац тога пројекта је Дејан Целебцић. Он је после издања два акта поменуте 2015. године, у овом Хиландарском зборнику објавио још два документа из којих се сазнаје о судбини ћелије Светих Арханђела у Кареји. Целебцић је издао те документе на основу њихових, добро очуваних, фотографија у Архиву Српске академије наука и уметности. Оне су највећим делом сачињене у првој деценији прошлог века. Издања поменутих докумената Целебцић приређује по правилима издавања докумената данас престижне француске серије „Архиви светогорских манастира“.

Фотографије прате све документе издате у овом зборнику, као и четири „Грчка акта у преводу на стари српски језик“. Истичући да је само за један од њих сачуван и грчки оригинал, Мирјана Живојиновић указује на важност тих превода.

С обзиром на то да нам недостају знања о манастиру Хиландару у 17. и 18. веку, значајно је да је у овом зборнику објављен на енглеском језику чланак Огњена Крешића под насловом „Прилагођавање променљивим условима Царства: Света Гора – Манастир Хиландар у политичком и економском контексту Османског царства у XVIII веку“. Крешић је проучио однос монаха и представника османске административне власти у којој су промене настајале зависно од односа између центра и провинција. Аутор скреће пажњу на то да су монаси

морали посебно водити рачуна о честим реформама османског пореског система. Имајући у виду да су после 1776. године за Србе Сремски Карловци постали један од најважнијих политичких, верских и културних центара, Крешић подсећа да су Хиландарци јачали везе са православним српским свештенством и осталим становништвом на територији Хабзбуршке монархије. Са једне стране монаси су ишли у *ѿисанија*, тј. прикупљање добровољне помоћи од православног становништва Монархије, а са друге Хиландар је постао важно место ходочашћа.

Потом је ту још један рад на енглеском језику Гркâ Фокиона Коцагеоргиса и Козме, монаха манастира Симонопетре, под насловом *Историја катѿолика на айѿонској манасѿири Симоноѿѿѿре до 19. века ѿрема ѿисаним изворима*. Аутори су, проучивши поново бројне, у науци већ познате писане изворе, као и неке необјављене и нарочито неискоришћене османске документе, дали ново тумачење њихових података о некадашњој саборној цркви манастира Симонопетре, која је изгорела у пожару 1891. године. Споменућемо само неке резултате њиховог проучавања – да је црква, сазидана у време деспота Угљеше, још увек постојала у првој половини 16. века; да су између 1550. и 1560. године монаси предузели њену обнову, после чега ју је осликао познати критски сликар Tzortzis; затим да црква није настрадала у пожарима 1580. и 1622. године, тако да обновљена и осликана 1561. године, није променила свој изглед све док није уништена у пожару 1891. године.

Поштујући хронолошки поредак чланака објављених у овом зборнику, последње место је заузео рад Ђорђа Бубала под насловом „Драгутин Анастасијевић на Светој Гори 1906/7. и 1912. године“. Бубало је на основу аката који су се налазили у Архиву Српске краљевске академије, Министарства спољних послова и просвете Краљевине Србије; уз то и званичне и приватне преписке Драгутина Анастасијевића са Српском краљевском академијом или појединим академицима, дакле на основу целокупне грађе која се данас чува у Архиву Српске академије наука и уметности и Архиву Србије, на веома жив и занимљив начин, објављујући у целини документа и Анастасијевићеву преписку, испричао о припремама за његов одлазак на Свету Гору, боравку на Атосу, очекивањима у вези са објављивањем фотографисаних средњовековних грчких докумената итд. Бубало подсећа да је издање 15 до тада непознатих докумената које је Анастасијевић припремио под насловом „Из грчкој архива хиландарској“ пропало у гранатирању Београда у току Првог светског рата. Аутор истиче да је најважнији и најтрајнији резултат Анастасијевићевих боравака на Светој Гори

збирка од преко 500 фотографија докумената Архива светогорских манастира, које Архив Српске академије наука и уметности, у коме се оне чувају, и данас у дигиталном облику, ставља на располагање научницима.

Бубало завршава свој чланак објављивањем до сада непознатог списка „Шта бива у Хилендару“, у коме је Анастасијевић описао тешко стање манастира у првој деценији 20. века.

Искористила бих ову прилику да захвалим сарадницима одсека за Издавачку делатност Српске академије наука и уметности и посебно секретару Редакције Хиландарског зборника др Виктору Савићу. Он је од почетка пратио целу припрему рукописа за штампу и потом одласком у штампарију са проф. Зораном Ракићем, који се бринуо о илустрацијама зборника, пратио и процес његовог штампања.

Михаило Војводић

О НАСЛЕЂУ СРПСКОГ НАРОДА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Косовско-метохијски зборник представља гласило САНУ у коме њен Косовско-метохијски одбор у сваком броју, који је у почетку излазио повремено, а затим једанпут у две године, саопштава резултате научног истраживања укупног наслеђа српског народа на Косову и Метохији, пре свега споменичког, антрополошког, обичајног, верског, језичког и др. Разуме се Одбор то чини упорно, агилно, упркос чињеници што располаже скромним средствима за обављање испитивања на лицу места и што политичке прилике уз то стварају отежавајуће околности. Сведочанство је и овај седми број који данас стављамо на увид као што смо то чинили и са претходним. САНУ има за собом дугу традицију у изучавању Косова и Метохије. То се односи и на Друштво српске словесности и Српско учено друштво из којих је она израсла. Разумљиво је то с обзиром на чињеницу да је косовско-метохијски простор била постојбина прве српске државе на Балкану који је све до њеног нестанка пред турским освајачима у 14. и 15. веку обележио златно доба српске цивилизације. Препун је српских споменика насталих током векова, верских објеката врхунског нивоа ондашње градње и украшених изузетно вредним примерцима фрескосликарства. И све то је у знатној мери очувано упркос рушењима, вишевековним уништавањем од стране окупаторских власти и пропадања током времена, и уз то остављено од стране знатног дела српског становништва које је под притисцима и злочинима над њим чињеним било приморано да

напушта своје домове и одлази у суседне области. Настајањем нове српске државе у 19. веку у тзв. Београдском пашалуку, дакле северно од Косова и Метохије, расла је брига њених власти за те неослобођене територије али првенствено у циљу побољшања положаја тамошњег српског становништва које је било потпуно обесправљено. Мало тога се, међутим, могло тада учинити за очување културног наслеђа. Последњих деценија 19. и почетком 20. века, кренуло се и са научним приступом историји и културном наслеђу, али се то због поменутих тешкоћа више исказивало интересовањем појединаца. Да споменемо нпр. професора Милоја Милојевића који је прошао Косовом с циљем да прикупи податке о Србима и њиховој културној оставштини, затим личности окупљене око „Друштва Светог Саве“, као и угледне српске научнике Стојана Новаковића, Јована Цвијића итд. Велике тешкоће су међутим тада произиласиле из чињенице да се тим областима није могло безбедно кретати. Ослобођењем Косова и Метохије 1912. године услови су се, разуме се, променили. То је и Стојан Новаковић истакао на седници Српске краљевске академије у марту 1913. године: „Наишло је велико народно дело, ослобођење српских земаља испод турске власти, [...] и ми се томе радујемо [...] Јер се сад испитивању науке и проматрању нашем отвара што је годинама било затворено. Сећате се како смо се радовали да почнемо у друштву с Руским Археолошким Институтуом из Цариграда испитивања Дечана. Из Цариграда добијемо одговор како је у оним крајевима несигурно стање, и ми смо морали стати. Данас тих сметњи више неће бити“. После Првог и Другог светског рата научно истраживање Косова и Метохије ће се још успешније наставити захваљујући труду више научних дисциплина које су на светлост дана изнеле драгоцену тумачења.

У САНУ се почетком 80-их година 20. века стало на становиште да би она као највиша научна установа у земљи требало да организовано приступи проучавању српског наслеђа на Косову и Метохији. Томе су допринели довољно уверљиви докази да су разноврсне политичке промене у земљи допринеле да су се погоршавале прилике на Косову и Метохији, да се положај тамошњег српског становништва није у очекиваној мери побољшавао, да су расли међунационални сукоби и да је самим тим и српска културна баштина била угрожена. Имајући све то у виду САНУ је 1983. године образовала Међуодељењски одбор за Косово и Метохију који ће одлуком Председништва САНУ фебруара 2015. године бити преименован у Академијски одбор за изучавање Косова и Метохије. Одбор је имао задатак да се бави судбином српског народа на Косову и Метохији и његовим вишевековним стваралаштвом. То је подразумевало да се утврди његова прошлост и култур-

на оставштина. Требало је зато организовано кренути у истраживање од најстаријих времена, покренути археолошко проучавање, утврдити потребу заштите споменичких остатака од праисторијских, античких па до средовековних, у циљу одбране целокупног културног наслеђа од пропадања и насртаја разних антисрпских претендената. Указала се зато потреба да се напоскон испитају и унутрашње друштвене прилике и економија и политика како би се осигурала будућност и укључивање у текуће процесе. Требало је зато обављати и архивска истраживања, пратити литературу, проучавати српско-албанске односе у прошлости и радити на утврђивању истина у вези са тиме. Напоскон, то је требало да послужи и очувању тамошњег српског народа у одбрани од претњи суседа. Тако замишљен широк прилаз Косову и Метохији, у чему је велике заслуге имао члан САНУ Димитрије Богдановић, иначе писац сажетог али значајног дела *Књиџа о Косову*, подразумевао је различите активности укључујући научне скупове, округле столове, предавања и изложбе, расправе, објављивање научних студија, зборника радова и израду разноврсних пројеката, али пре свега покретање једног часописа у коме би се саопштавали добијени резултати. Управо захваљујући добро образложеном предлогу Димитрија Богдановића САНУ је одлучила 1985. године да започне издавање Косовско-метохијског зборника који би излазио повремено. Тиме је САНУ подстакла систематско изучавање Косова и Метохије захватајући теме из свих области којима се баве одељења САНУ дакле историје, историје уметности, језика, књижевности као и друштвених и природних наука.

Први број *Косовско-метохијског зборника*, који се појавио 1990. године под уредништвом Антонија Исаковића, био је посвећен шестогодишњици српског отпора Османлијама у косовском боју 1889. године. Показао је, међутим, једну карактеристику која ће бити примерена и у наредним бројевима. Иако је требало да се бави резултатима истраживања разних тема везаних за тај значајан део балканског простора на коме је већ у раном средњем веку никла прва српска држава и њена православна црква, највише текстова односило се на споменичку заоставштину док је политичка историја била мање заступљена. То ће углавном бити одлика и другог броја који ће бити објављен 1998. године под уредништвом Владимира Стојанчевића. Могло се то рећи и за трећи број објављен 2005. године чији су уредници били Мирослав Пантић и Стеван Карамата, али су у њему нашла места и научна саопштења са скупа одржаног у САНУ 1998. године а односила су се на Ибарски Колашин кроз векове у којима се обратила пажња на све тамошње српске карактеристике почев од становништва па до споменутог обичајног и језичког наслеђа. Нешто више текстова о политичкој

историји садржао је четврти број зборника под уредништвом Михаила Војводића објављен 2011. године у жељи да се јавности шире предочи минуло време.

Припремање радова за пети и шести број *Косовско-метохијској зборника* текло је у време отежавајућих околности за прилике у коме се нашао српски народ на Косову и Метохији а самим тим и за научна истраживања на том подручју. Противправно отцепљење Косова и Метохије од централне Србије, напади Албанаца на тамошњу српску баштину, уништавање појединих цркава, манастира и других споменика културе, затим и покушаји да се то отуђи, да се промени идентитет, било је праћено чак и настојањем самозване косовске државе да нелегално уђе у УНЕСКО. Разуме се све то отежало је рад на терену наших научника, сарадника зборника, али, с обзиром на ентузијазам појединаца, није га зауставило. Уз то Одбор је у сопственој организацији или заједно са појединим научним установама допринео излажењу значајних научних дела: на српском и енглеском језику издао је зборник *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*, помогао је Балканолошки институт САНУ да се читаоцима понуди дело Данице Поповић, Бранислава Тодића и Драгана Војводића *Дечанско ишћење. Скићови и келије манастира Дечани*, а у сарадњи са Филозофским факултетом у Косовској Митровици објавио је дело Митре Рељић *Српски језик на Косову и Метохији данас*. Учешће чланова Одбора посебно академика Гојка Суботића, дописног члана Миодрага Марковића и професора Драгана Војводића било је од великог значаја и за организовање изложбе у САНУ *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији – идентитет, значај, уроженост*, одржане од 26. септембра до 26. новембра 2017. године, као и пратећих докумената, каталога изложбе и зборника радова.

Упркос промењеним условима на Косову и Метохији, пети и шести број зборника изашли су благовремено (2013, 2015), донели су значајне резултате али су највећим делом били посвећени темама из области историје уметности. Сличне драгоцене прилоге садржи и овај, седми број укључујући и неколико међу њима који се тичу језика и етничких карактеристика. Косовско-метохијски одбор је на предлог појединих својих чланова прихватио у јуну ове године да се покрене пројекат „Српско језичко наслеђе Косова и Метохије“ и да се с тим у вези настави с испитивањем српских народних говора на том простору и језика у старијим и млађим текстовима садржаним у документима. Мислимо да ће се ускоро појавити електронско издање зборника. Разматраћемо и могућност сарадње са новооснованим одбором за Косово и Метохију при Матици српској. Настојаћемо и да публикујемо

библиографију радова о Косову и Метохији у издањима САНУ. А она је, верујте ми, импресивна.

Миодраг Марковић

ХИЛАНДАРСКИ И КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ЗБОРНИК

Хиландарски зборник

Прилози о споменицима хиландарског и светогорског уметничког стваралаштва појављују се у *Хиландарском зборнику* још од његовог првог тома, одштампаног сада већ далеке 1966. године. Ти први прилози, проистекли из пера Светозара Радојчића, Мирјане Љубинковић и Слободана Ненадовића, као и они публиковани у дванаест наредних томова, суштински су допринели систематском и свестраном проучавању блага сачуваног у манастиру Хиландару као јединственој ризници српске и византијске културе. И четрнаести том, који данас представљамо, није у наведеном погледу изузетак. Са уметничким стваралаштвом непосредно су повезана три текста објављена у њему. Написали су их угледни научници, Бранислав Тодић и Зоран Ракић, оба професори на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду, и један млади докторанд на истом факултету, која је већ објавила неколико прилога у истакнутим публикацијама. Реч је колегиници Ани Радовановић.

Бранислав Тодић је написао чланак који носи наслов „Време изградње католикона и ексонартекса манастира Хиландара“. Као што је добро познато, католикон манастира Хиландара грађен је у више фаза. Првобитну цркву Георгија Хиландариоса оспособили су за богослужење и можда делимично обновили Симеон Немања и његов син Сава на самом крају 12. века. Почетком 14. столећа ту цркву је, због потреба нараслог братства, „разорио и изнова подигао“ краљ Милутин. Нешто касније, по расположивим подацима, убрзо после 1375. године, на западној страни католикона кнез Лазар дозидео је ексонартекс. Бранислав Тодић покушава у својој студији да наведену хронологију прецизира или делимично измени. Попут још неких аутора, он сматра да је цркву краљ Милутин саградио између 1312. и 1315/1316. године, у време игумана Никодима. Тај ктиторски подухват био би део ширег градитељског програма краља Милутина, у коме су кључно место имали манастири Студеница, Хиландар и Бањска. Започет око 1312, католикон у Хиландару највећим делом је, како сматра Тодић, сазидан до почетка 1315. године, кад је у манастир стигао бањски епископ Да-

нило. Он је из тек завршене Бањске довео клесаре који су на католикону у Хиландару обавили завршне радове на порталима и отвореном трему током 1315. Неколико година касније, на западној страни је порушен трем, а на његовом месту је сазидана спољна припрата отвореног типа. Њен ктитор био би краљ Стефан Дечански, чији је портрет насликан у унутрашњем нартексу цркве. Ти градитељски раводи били би предузети између 1322. и 1324. године, када је у манастиру боравио поменути Данило, тада хумски епископ. Извели су их, по мишљењу Тодића, мајстори из Цариграда, а скулпторске радове су обавили камениоресци из Јужне Италије. Данило је, после избора за српског архиепископа (1324), у Пећи подигао и спољну припрату, у чијој су основи и изгледу поновљена нека важна обележја хиландарског ексонартекса. Ексонартекс ће, закључује се даље, неколико деценија касније постати један од непосредних узора уметницима кнеза Лазара у Србији, у артикулацији и скулпторској обради фасада његових цркава Лазарице и Раванице. Сам кнез Лазар је мало пре 1380. године постао нови ктитор хиландарског ексонартекса, тако што га је затворио порталима и парапетима, а можда и платио његов живопис. Тодић на тај начин објашњава касније манастирско предање по коме је ктитор „друге припрате“ био управо кнез Лазар, који је у ексонартексу и насликан као ктитор 1803. године.

Чланак Ане Радовановић објављен је под насловом *Хиландарска икона Богородице Тројеручице*. Реч је о једној највећих манастирских светиња Хиландарска, изложеној на истакнутом месту у наосу католикона. То је литијска икона великих димензија, која по стилским одликама припада средини 14. века. С једне стране је насликана допојасна Богородица с Христом на десној руци, иконографског типа Одигитрије, са одговарајућим натписом на грчком језику. Прекривена је скупоценим оковом из 1862. на коме се истиче рука од сребра, причвршћена испод Богородичине деснице. С друге стране је попрсје Св. Николе, рад истог уметника. У малобројним писаним изворима о икони, од којих су најстарији из средине 16. века, тешко је раздвојити предања и легенде од историјских чињеница.

Ауторка у наведеном тексту даје преглед расположивих података и њиховог тумачења у литератури. Највећа пажња посвећена је датовању иконе, пореклу њеног сликара и времену доласка иконе на Свету Гору, а говори се и о ширењу култа хиландарске Тројеручице у Србији и изван ње. При томе се траже сагласности у двома најважнијим легендама о славној хиландарској икони. Прилог се може оценити као веома солидан прегледни рад младог истраживача који на једном месту сабира сва расположива знања о важном делу српске средњовековне уметности.

Студија Зорана Ракића посвећена је зидном сликарству 18. века у манастиру Хиландару, посебно његовим иконографским и стилским карактеристикама. У погледу иконографије, указано је на поједине сцене и фигуре које одступају од традиционалних програмских и иконографских решења, одражавајући при томе стремљења ктитора и дух своје епохе. Највише таквих примера пронађено је у параклисима Светог Димитрија и Светог Саве Српског чији живопис је тешко страдао у недавном пожару. На њих је исти аутор обратио детаљнију пажњу у монографији о два поменута параклиса, али ће његова запажања и тумачења сада бити приступачнија широј научној публици јер је чланак објављен на енглеском језику. У параклису Светог Димитрија истакнути су веома редак у православној уметности циклус Генезе и нетипичан циклус патрона параклиса, са завршном сценом која је базирана на причи о бекству Светог Димитрија из Сиолуна у Богарску. У параклису Светог Саве издвајају се представе српских и бугарских владара и архијереја, с нагласком на владарима којима су се определили за монашки живот. Такав избор био је условљен барокном морализаторско-дидактичком тематиком и савременим идејама о ослобађању Балкана од турске власти. Ту су и занимљиви циклуси Светог Саве и Христових парабола, као и сцене из ретког циклуса Апокалипсе у предворју параклиса. И у црквици Покрова Богородице запажено је неколико веома неуобичајених иконографских решења, међу којима посебно треба истаћи представу познату као Фонс пиетатис, са фигурама два анђела који у путире прикупљају крв што истиче из рана страдалог Христа. Мали параклис посвећен светом Јовану Рилском, осликан 1757. године, поменут је због шест сцена из живота патрона, угледног јужнословенског пустиножитеља, док је црквица Рођења Богородице, која је живописана на самом крају 18. века, занимљива по илустрацији легенде о пореклу чудотворне иконе Богородице Тројеручице. Завршни пасуси студије Зорана Ракића посвећени су стилским особеностима хиландарског живописа 18. века. Они доносе занимљива запажања о делатности путујућих грчких зографа, родом из северо-западне Грчке и Епира.

Косовско-метохијски зборник

Пре тридесет пет година Српска академија наука и уметности основала је Међуодељењски одбор за проучавање Косова и Метохије у циљу систематског истраживања подручја које има посебан значај за наш народ још од времена Немањића. Одбору је поверено више задатака: да обавља архивска истраживања у вези са Косовом и Метохијом, да даје подстрек истраживањима тамошњих праисторијских,

античких и средњовековних локалитета, да подстиче ефикаснију заштиту и рестаурацију споменика културе, да публикује српски ономастички корпус Косова и Метохије, итд. Из тако сложене делатности проистекло је више вредних публикација, међу којима и Косовско-метохијски зборник, чији је први број одштампан 1990. године. Изворно замишљен као „повремена публикација [...] у којој би интердисциплинарно била заступљена сва сложена проблематика косовске прошлости и садашњости“, сагледана из угла „археологије, историје, лингвистике, историје уметности, историје књижевности, фолклористике, етнологије, демографије, социологије, антропогеографије, етномузикологије, религије, албанологије итд.“, зборник је прерастао у периодичну публикацију, то јест двогодишњи часопис. У њему је до сада објављен низ значајних студија и расправа из различитих научних области. Такав карактер има и ова седма свеска коју данас представљамо, за чију припрему је заслужан редакцијски одбор на челу са уредником академиком Михаилом Војводићем и секретаром Радом Стијовић. Свеска обухвата десет чланака. Међу њима је највише оних што су посвећени темама из домена историје уметности па ћемо се најпре на њих осврнути.

Књигу отвара текст Дубравке Прерадовић у коме се идентификује једна раније непрепозната сцена сликаног календара у припрати Дечана. На њој је, како је показано, представљено страдање светог Иринеја, епископа Сирмијума страдалог у прогонима хришћана 304. године. Поткрепљујући своју идентификацију одговарајућим хагиографским и иконографским аргументима, ауторка пружа преглед расположивих знања о култу сирмијског свештеномученика, уз закључак да је дечански календар рађен по неком византијском предлошку.

Бојан Поповић у студији под насловом „Живопис у своду цркве Светог Николе у Великој Хочи“ публикује једно од поглавља своје докторске дисертације о зидном сликарству поменуте цркве, одбрањене 2016. године на Филозофском факултету у Београду. У тексту су први пут прочитани сви натписи на представама Христа, Богородице, арханђела Михаила, Вазнесења и Преображења које красе теме полуобличастих сводова наоса и припрате, а осим тога идентификоване су сви пророци и свети, чија се многобројна попрсја нижу у тракама које уоквирују поменуте представе. Реч је о фрескама из последње четвртине 16. века које су највећим делом прекриле или замениле првобитни живопис цркве подигнуте још у Душаново доба.

Предмет истраживања Миљане Матић јесте једна мање позната двострана икона угледног српског зографа Лонгина која се чува у дечанској ризници. На једној страни те веома оштећене иконе, насликане

око 1596. године, назирју се остаци фигуре светог Николе на престолу, а на другој, нешто боље очуваној, делови фигура Светог Саве српског и Свете мученице Варваре. У старијој литератури једино је био исправно идентификован лик Светог Саве, по иконографији типичан за представе првог српског архиепископа у доба турске власти.

Мирослав Јовановић у чланку „Призренски гимназијалци и археолошка ископавања Манастира Свети Архангели код Призрена 1923. године“, износи мало познати податак да су прва археолошка ископавања Душановог манастира Светих Арханђела код Призрена обавили призренски гимназијалци, предвођени својим директором Михаилом Ј. Миладиновићем, током 1923. године, четири године пре него што је Радослав Грујић започео систематска истраживања тог изузетно важног археолошког локалитета. Уз детаљан опис призренских гимназијалца, на основу архивске грађе изнети су и неки занимљиви наводи о директору Миладиновићу. Вредно је пажње сазнање да су гимназијалци предузели ископавања јер су имали свест о томе да се ради о споменику од великог културно-историјског значаја, посебно важном и за историју њиховог родног града.

Мирјана Менковић је написала текст који носи наслов „Српска културна баштина на Косову и Метохији 1999–2017: између европске праксе и политичке злоупотребе“. У њему је анализиран извештај који је саставила организација „Пројекат косовског културног наслеђа“, са седиштем у САД, основана за потребе Тужилаштва Хашког суда ради прикупљана доказа о намерном уништавању баштине на Косову и Метохији. Извештај носи наслов „Разарање културне баштине на Косову 1998–1999: Послератно истраживање“, а његови аутори су Ендрју Хершер и Андраш Ридлмајер. Мирјана Менковић пажљиво и детаљно упоређује тај извештај са подацима из сличних извештаја других установа за заштиту културног наслеђа, као што су Унеско, Шведска агенција за међународну кооперацију за развој и српски Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Мнемосина, који је интензивно деловао у периоду од 1998. до 2008. године. Закључак гласи да је извештај Хершера и Ридлмајера политички пристрасан и некритичан у коришћењу извора података. Стога се не може користити за објективно утврђивање узрока и начина настанка штете на културној баштини. Његова главна намера је била да помогне у доказивању наводног вољног и злочиначког разарања баштине Албанаца.

У седмој свесци *Косовско-метохијској зборника* објављене су и две етнографске студије. Сања Ранковић и Мирјана Закић у свом прилогу дају дијакхронијски преглед етнографске грађе лазаричког обреда на територији Косова и Метохије. Реч је о обредним поворкама врше-

ним на Лазареву суботу, у литератури поменутих први пут 1869. године, а на појединим местима одржаним све до данас. У другој студији Тања Милосављевић пише о свадбеном ритуалу призренских Срба, посебно о улогама које имају учесници свадбеног обреда

Једна студија у зборнику односи се на питања из историје старе српске књижевности. Њен наслов је „Псеудо-Прохорово житије Светог Јована Богослова према два српска преписа из збирке манастира Дечана“, а проистекла је из пера Томислава Јовановића. Аутор најпре наводи основне податке о грчком изворнику, насталом у 5. веку, и његовим словенским преводима, затим набраја све познате српске преписе превода житија, а након тога приступа детаљној анализи два преписа сачувана у рукописној збирци манастира Дечана, оба из 14. века. На крају је приложен изворни текст *Житија* према старијем препису, из рукописа Дечани 94, насталом вероватно у самом манастиру или његовој околини.

Радивоје Младеновић и Бојана Вељовић су у оквиру дејалектолошких истраживања српског језичког простора проучили употребу презента у говору Шарпланинске жупе Сирињ. Синтаксичко-семантичке одлике овог облика разматрају се у његовој основној служби, када је употребљен за обележавање радњи које припадају садашњости, а показана је и његова примена при исказивању прошлих и будућих радњи.

Зборник затвара обимна библиографија о Косову и Метохији у издањима САНУ од 1990 до 2007. године коју је саставила Тања Ивановић. У њој је библиографски описано 536 јединица распоређених у две целине. Једна се односи на монографије, а друга на периодична издања САНУ. Унутар тих целина грађа је распоређена по ауторима. Библиографију прате три регистра – именски, насловни и предметни.

На крају овог кратког приказа желимо да истакнемо чињеницу да су студије што су објављене у седмом броју *Косовско-метохијској зборника* донеле нова сазнања на свим заступљеним пољима истраживања. Оне су засноване на чврстим аргументима, поузданој методологији и изванредном познавању теренске грађе и писаних извора. На основу свега тога верујемо да ће зборник привући пажњу широког круга читалаца.

